

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 64.

Fylke: Oppland.

Tilleggsspørsmålnr. -

Herad: Lom

Emne: Död og begravelse

Bygdelag: Böverdalen.

Oppskr. av: O. Öyjorde.

Gard: Vollakveen.

(adresse): Böverdalen.

G.nr. 129. Br.nr. 2

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. Delvis - og efter det gamle folk har fortalt.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

Dödsvarsler.

SVAR

Det er svert litet jeg kan svare på dette, for de fleste er borte som hugsa ~~høya~~ de gamle varslene.

"Fegdarfuglen" varslet feige folk på garden, Dersom denne fuglen helt seg i nærheten av våningshuset i lang tid sat og dunka på veggene så var det dödsvarsel for en eller annen på garden. Denne fuglen var svart.

" Daudmannsgrep" En fikk mørke flekker mot hinanden på lår legger eller armer som det skulde været grepet over med fingrene derfor daudmannsgrep.

"Feigdalus" har en hört omtalt herfa og.

Av andre varsler kan nevnes "lette for döden". Det at den som låg sjuk plutselig blev svert bra en kort stund var varsel på at döden nermet seg.

Dödslei.

Om dette kan det og fortelles svert litet. I mine første guttedager var det vanligt å sette gryten på bordet og en forsynte seg av den. grytehanken blev reist opp for de trudde eller ialfall sa at den som forsynte seg over " hodda" (grytehanken) blev liggende pinest og ikke fikk död.

Prestebesök tror jeg ikke var almindelig. Derimot var det nok mere almindelig med kirkens forbön for den syke. Summe av de dödende kunde nok bestemme hvordan gravferden og alt skulde ordnes efter seg. Men det var skikk når de gamle leverte fra seg garden, at det vart inntatt i skjöten et punkt som gjerne lydte slik at efter den döde skulde det være en sömmelig og standsmessig begravelse.

Tiden mellom dødsfallet og begravelsen.

Her er det flere måter å si det på: Han eller hun er død, avliden, ferdig, klar o.s.v. Som visshet for at døden var inntrått blev nok ofte brukt et speil. Beretninger om skinndøde har det nok været her, men de er glemte. Men jeg har hørt fortalt om lik som havde snutt ~~XX~~ seg i kisten.

Den døde blev nok oftest tatt ut av sengen vasket og pyntet en kort tid efter døden havde inntrått. Likklær havde ofte den døde ordnet seg med i levende livet. blev så båret til et særskilt rom eller på låven og og lagt på en benk til kisten blev satt i stand. Har hørt fortalt om at de brendte likhalmen. Dette var vel og for å varsle grenda om at nå var døden inntrått. Likvannet var giftigt var det sagt.

Likklær.

Ordet som brukes her - og har været brukt er: å bu eller de budde liket for å klæ et lik. Likklærne heter buklær. Likklærne var vanlege underklær dertil strömper og våtter. Liklakenet blev så lagt over det påkledde liket. Men jeg har hørt fortalt at graveren har fundet lik som var lagt i fulde klær og med rød topphuve på. Likklærne var av lin, hampellerred eller i senere tid av bomull. En begynte å kjøpe likklær for ca. 50 år siden og disse kaldes svöp. Disse kjøpes nu av papir eller stoff. Ved enkelte tilfeller kunde vel især gamle folk ordne seg med likkiste medens de levet, men dette var en skjeldenhet. Det var bygdesnekkeren som lagede kisten. Stroppene til å bære den efter var av taug, lær eller smidde av jern. Det blev nok brukt både spiker og trenagler til kisten. Kisten blev malt svart med kimrök og sterkt limvand. Til pynt blev det ofte knust steinkul og slengt over den rå limmalingen. Når dette blev tört tok det seg flott ut. Til underlag i kisten blev hövelspon oftest brukt. Nu kjøpes kistene ferdige og de er kvitmalte. Kvitmalte kister kom her i bruk for ca 45 år siden.

Rommet som liket stod i blev oftest pyntet med bar eller lauv og strött med finhakked einer på gulvet. gravölsdagen blev det strött med einer mellem likhuset og våningshuset og der blev oppsatt portaler av gran eller furu ved dørene. Barsal eller barhytte har en

ikke hørt omtalt har veret i bruk her.

Liket skulde ligge med fötterne mot døren. Dersom liket stod i et uthus blev nok lokket lagt på.

Ansiktsduken kalles her " moldduk" og var på størrelse som en salvett. Gravölsdagen var det mange som vilde se liket. Her i Lom er det ikke gravkapell endnu.

Sorg.

Det var vanskelig å unngå stöi og leven meden liket stod på garden når det skulde brygges og bakes kokes og stekes til et gravöl som skulde vare både 2 og 3 dager. Men sömelig atferd kravdest det. Nogen serskilt sörgedrakt som blev brukt bare under begravelser tror jeg ikke har forekommet her, menen burde helst være svartkledd. Fortellinger og ordtak som advarer mot formeget sorg kjenner jeg ikke herfra, men det er et annet ordtak i den andre rettning her: " Enkemannssorgi og olbogestöyten er like"

Synge ut liket.

Likferdsdagen var ikke nogen bestemt ukedag. Det var de som holt gravölet som bestemte dagen. Ordet for begravelse her er " Gravöl". Var huset stort nok så vart liket sunget ut inne stött. Var der trangt om plass kunde en i godversdager gjöre det på tunet. Lokket blev ikke tatt av kisten da. För kransernes tid blev det over kisten lagt et åklæde. Nogen serskilt form og farge tror jeg ikke dette havde. Over krakkene som kisten blev satt på blev gjerne lagt et laken. Blev det brukt lys var det to eller fire lys som var plasert på et lite bord som blev satt ved hovedenden av kisten. Lysene blev båret foran kisten helst av to eldre menn. Lysene blev båret ut på tunet til liksleden eller likvognen. Om våkenatt eller gråtekoner vet en intet å berette herfra.

Nu er det vanligt at presten er tilstede i hjemmet ved alle begravelser og der holder tale. Det er nok her en nokså gammel skikk at presten skulde være tilstede i hjemmet ved begravelser, men for en mannsalder siden var det vel helst hos de mere velstående. Dersom ikke presten var til stede var det gjerne klokkaren, læreren eller en annen som sang ut liket. Disse kunde og holde tale. Folk minnest ikke eller kan ikke fortelle om at

at det blev drukket " velfarsskål" för de bar liket ut av huset. De som bar ~~kisten~~ inn og ut og senket den i graven var helst de mest nerskyldte av den bortgagne. så er det nu også. De som bar kisten måtte snu seg med denne inne, for fotenden skulde være först både inn og ut måtte påse at de snudde seg med solen og ikke imot. Snudde en seg " rangsjöles" (mot solen) fikk den döde ikke fred i graven -var det sgt. Har hört beretninger om likdören, men en kjenner ikke hus med merker efter en slik dör. Det var vel helst "illgjerningsmenn" dette blev gjort for. Det var fast skikk at det blev strött med bar på tunveien. Kisten blev bäret ut og satt direkte på liksleden eller likvogna. Denne var og ofte pyntet med bar. De nerskyldeste av kvinnene kjörte nok med i likfölget til graven, Alle fulgte den avdöde ut på ~~tunet~~ tunet. Kvinnene blev mest med etter at en fikk biler. Det er en gammel oppfatning at jo flere som er med des ærefullere er det. I de gamle likfølger kunde det være opptil 30 - 40 hesteskysser i fölget. Det er den dag i dag vanligt at gardar som ligger ved vegen likfölget må fare strör vegstykket som går forbi garden med bar til ære for den bortgagne. Det er vanligt å heise flagget på halv stang når nogen er död. Dette kom vel i bruk i og med at folk anskaffet seg flagg. Gravölsdagen heiser slekt og venner flagget på halv stang. Når gravölsfölget kom tilbake gikk flagget gjerne til topps. Men i de senere år flagges der ved begravelser på halv stang hele dagen. Et likfølge skulde fare langsomt og stilt. Her blev kisten som oftest kjört til kirkegarden så nogen "likstein" eller " kvilestein har jeg ikke hört noget om. Underlaget til kisten var slede eller vognbotten, disse var oftest strödd med einerbar. En måtte bruke den hest en havde, men helst skulde den være mörk. Når likhesten gikk ut av tunet med kisten såg de efter hvilken fot hesten brukte först. Steg hesten på högre fot först blev det en mannsperson den neste som for ut av samme tun som lik. Steg hesten på venstre fot först blev det en kvinne. Til kirkegarden skulde ferden gå langsomt og stilt. Der blev ikke brukt bjelder og ringlende ridetöi. Men på hjemvegen blev det ofte skarp kjöring. Den som kjörte likhesten var gjerne gardbrukeren

eller sön til den avdöde. Kjöreren gikk både ved siden og sat oppe i likvognen eller på sleden. Før i tiden för veg blev bygt blev nok sleden nyttet både sommer og vinter på jevnt tereng. Men fra garder og grender som låg uveisomt til gik det heller ikke an å bruke slede på bar mark. Har hört fortalt at de fra höitliggende garder drog likkisten på slobusker. Således heter det "likdrågje" eller "likvegen" den dag i dag. Når de skulde transportere en likkiste brukte de og hesteryggen. De satte kisten tvers over og surret den fast. Ellers brukte de båre med en kest foran og en bak. Men dette var en stiv kjöredoning så i skarpe svinger måtte både kisten og kjöredoningen bæres. Det har ~~verd~~ sagt her at de trodde at kvinner som döde i barselseng alltid blev salige.

På kirkegården.

Kisten blev löftet av kjöredoningen og båret direkte til graven. Dette blev gjort av de samme bærere som bar kisten inn og ut i hjemmet. De redskaper til begravelsen som blev oppbevart i kirken var trespaden for jordpåkastelsen og taugene til å fire kisten ned i graven med. Kirken eiede disse. Var det ved hovedkirken jordfestelsen fant sted mötte presten opp ved alle likferder ved kirkegardsporten. Ved annekskirkene var det gjerne jordpåkastelse förste messedag efter ~~jord~~ begravelsen. Har ikke hört omtalt herfra at kisten blev båret rundt kirken. Det var skjelden at kisten blev båret inn i kirken, og dersom presten har været i hjemmet og der holt liktalen blev det aldri gjort. Nu blir ofte avdöde bisatt et par dager för begravelsen til kirken. Det blev alltid sunget medens kisten blev båret til graven. Det blev ringt når likfølget kom nogen hundre meter fra kirken og til kisten var firet i graven.

Graven

Jeg tror at Lom de siste 100 år har hatt faste gravere. Her halles graveren ofte "ringjaren" for graveren var det og som ringde. För gravernes tid var det nok leiede folk som kasted graven för gravölsdagen, men ifyllingen foregikk nok ofte på gravölsdagen av gravölsfolket. Når graven havde satt seg blev den gjerne "torvesatt" som de sa. Det blev hugget opp remser av torv ca. 6 tommer breie. Disse blev satt på höikant i en ramme på

graven. Grassiden var ut. Denne rammen blev fylt med jord og det blev nok ofte plantet blomster i denne ramme. En del fikk arbeidet rammer av tre og satte på graven.

Nu er det mange som juleaften setter et kornnek ved gravstötten. Ellers har vi her i Lom opparbeidet blomerefond som skal være til pynt og plantninger på kirkegårdene om sommeren. Omviseren i Lom stavkirke er og kirkegårdsgartner.

Særlige tilfelle.

En selvmorder skulde ha bare " halv kirkegard" d.v.s. de grov halve graven inn under kirkegårdsmuren, men kisten blev vel båret gjennom kirkegårdsporten. Deres grave lå som nevnt ved kirkegårdsmuren- halvt under. Udöpte barns lik blev ofte lagt i kisten til en anden. Det var halde for å være en fordel for tilværelsen hinsides å få et barn med seg i kisten for de mente det uskyldige barns sjel vilde gå i forbön for avdöde. Har hört fortalt at lik av fortidlig födte barn blev lagt inn i kirkemuren, men de blev nok oftest lagt i en grav.

Gravöl.

Her brukest ordet gravöl.

Til å be til gravöls blev " båssmannen" sendt. Båssmannen var en eldre mann i kvar grend som var fast beamann. Bealaget eller " grenda" som vi sier var den samme ved gravöl som ved bryllup. Båssmannen skulde i allfall ha stav med seg, ellers var han ikke "båförd" som det heter. I gravölet var båssmannen kjellarmann - bar opp öl fra kjellaren.

En båssmann skulde opptræ på en verdig og grei måte for å vere båförd. Når han bar frem innbydelsen gik han gjerne frempå gulvet i stuen og sa nogenlunde slik. " Eg skulde helse dykk frå honom N.N. og henne N.N. on dykk vilde vise den avlidne N.N. (navn på den döde) den siste ære å fylgje honom (eller henne) til graven d.d (dag og dato) / Samlingstid kl. Eg bed på heile huset!"

De först nevnde var mann og kone på garden - de som kostet gravölet. Var ikke alle i huset bedne (tjenere var ofte ikke bedne)

Var de som skulde innbys nevnde ved navn. Skulde nogen av de innbutte ha et embette ved gravölet vart dette også nevnt av båssmannen. Båssmannen skulde alltid ha bevertning, ved innbydelse til bryllup skulde det helst være en dram. Bedebrev blev sendt til slekt og venner utenbygds.

De første gravöl jeg hugser varte i 2 dager, i eldre tid var det støtt 3. Det var som oftest 3 måltider om dagen. All slags mat kunde visstnok brukes. Lutefisk blev brukt til middag siste dagen - og når lutefisken kom på bordet var det et vink om at nu var laget snart slutt. Første gravölsdag skulde de nærmeste slektninger være fri arbeidet med tilstelningen.

Arbeidet i grenda blev gjerne stanset den tid den avlidne blev sunget ut. Gjæstene havde sending med seg gravölsdagen. De mest nerskyldte skulde ha rømmegraut med.

Overgangsformer fra de gamle flere dagers gravöl var at gravöl blev holt i hjemmet bare en dag. I det senere har mange gått over til å ha en middag på et hotell.

Det blev så og si ikke meget alkoholforbruk ved gravölene efter at det blev slutt med de fleredagers og efter at en sluttet med å brygge maltöl hjemme.

Gammeldags sending har her i bygden holt seg lenger ved brylluper. For ved gravöl er sendingen gjerne avløst av krans eller bidrag til blomfondet. En begynte her vanligt å sende krans for ca, 35-40 år siden. Før det blev gartnere i bygden måtte en jevnt over binde sine kranser selv. Disse var av bar, lyng, mose, hage og potteblomster. Sløyfer - bånd var å få kjøpt i butikken, denne ordnet og med påskrift. Bruken av sløyfer kom litt senere enn kransen her. De fleste kranser følger kisten i graven. Det hender at en eller to kranser blir lagt på gravstedet og der blir de liggende.

Som før nevnt holdes mange begravelser på hotell, men de fleste er i hjemmene. Her serveres nu bare en middag. Alkohol blir ikke brukt, men der serveres öl til maten.

Dödsfall med gravölsinnbydelse begynte en jevnt over her å avvertere i avisene for ca 35 - 40 år siden.